

КОРДОЦЕНТРИЗМ ЯК ГОЛОВНА РИСА ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ.

Анотація. Робота присвячена розробці концепції кордоцентризму в сучасному науковому дискурсі. Зокрема, зосереджується увага на розгляді формування “екофільних” національних і загальнолюдських цінностей української нації.

Ключові слова: кордоцентризм, екософія, українська нація, науковий дискурс.

Annotation. The work is dedicated to developing the concept cordocentrism in modern scientific discourse. In particular, focuses attention on the formation of "ekofilnyh" national and universal values of the Ukrainian nation.

Keywords: cordocentrism, ecosophy, Ukrainian nation, scientific discourse.

Для нації як етносоціальної спільноти характерні стійкі внутрішні зв'язки, що об'єднують індивідів у цілісній системі, де кожна особистість виступає як її компонент і може розглядатися як реальний носій зв'язків і особливостей спільноти. Саме включаючись у внутрішню структуру спільноти, особистість отримує національну визначеність.

Потрібно зауважити, що національні особливості і зв'язки не наслідуються біологічно. У зв'язку з цим Е. Геллнер, на наш погляд, справедливо зауважує: “У людини повинна бути національність, як у неї повинні бути ніс і два вуха... Все це здається самоочевидним, хоча, на жаль, це не так. Але те, що це мимоволі впровадилось у свідомість як самоочевидна істина, являє собою важливий аспект і становить суть проблеми націоналізму. Національна належність – не природжена людська властивість, але тепер вона сприймається саме такою” [3, 124].

У той же час національна належність, виражаючи комплекс об'єктивних, закономірних зв'язків особистості зі спільнотою, не може бути поставлена у залежність від свавільних спрямувань людей, їх вибору, смаку і т.п. І тут перш за все слід чітко відрізнити етнічні (національні) ролі особистості від соціальних. Людина протягом свого життя, як правило, змінює соціальні ролі, що відображає активний характер пошуку і реалізації особистістю своїх індивідуальних здібностей, ціннісних орієнтацій, ідеалів і т.д. Але при цьому національна самосвідомість особистості, як ідеальне відображення “етнічної ролі”, зберігає певну стійкість, хоча й відносну. На наш погляд, акцентування на цій відмінності є важливим тому, що для вітчизняної філософії тривалий час властивим було розглядати людину і особистість лише у контексті суспільних відносин. Тому зараз виникає потреба досягнути людську сутність з позиції її діяльності, як суб'єкта суспільних відносин, де вона виступала б в ролі класового індивіда, що формується умовами виробництва та класових взаємин. Надмірна гіперболізація принципу класового підходу та тотальна “соціалізація” особистості призвели до того, що людина втратила свої певні визначальні структури буття, які не зводяться лише до її соціально-феноменальної якості, а за своєю онтологічною природою більш глибинні, а тому і більш інваріантні щодо змін у соціально-політичному середовищі. Саме до таких фундаментальних прикмет належить національно-культурний вимір людського буття [8, 140].

Об'єктивні характеристики національного буття “входять” в особистість головним чином через духовне життя, культуру, психологію нації. Поза культурою, відповідними установками і ціннісними орієнтаціями зв'язок особистості з нацією неможливий. Зв'язуючи особистість з нацією, культура формує в людині сукупність особливостей і рис, які є уособленням її внутрішньої національної своєрідності.

Формуючи національну визначеність особистості, культура виявляє по відношенню до неї соціально-етнічну функцію. Остання не є щось самодостатнє. Етнічна функція, яка виражає етнодиференціальні якості національної культури, органічно поєднана з основними функціями культури – нормативною, сигніфікативною, комунікативною. Саме

через ці функції культура забезпечує соціальне і національне наслідування, втягуючи індивідів в орбіту національних традицій, формування в них національних відносин.

Свого часу М. Бердяєв національні відносини називав індивідуальним буттям, без якого людство не може існувати, воно є проблемою історичною, а не соціальною. Він вказував, що “можна й слід сподіватися на зникнення класів та примусових держав у досконалому людстві, але не можна сподіватися на зникнення національностей. Нація – це динамічна субстанція, а не скороминуща функція, і корінням своїм вона росте у таємничу глибочінь життя” [1, 155].

Так склалося, що територія України становить 25% світових чорноземів. Цей значний фактор зумовив специфіку української ментальності, історії, культури, етосу. На думку М. Кисельова та Ф. Канака, “культура... не є виключно історичним явищем... не лише тільки продукт попереднього творення, який нам залишилося споживати. Це – динамічний та неперервний процес, нескінченне творення нового, що спирається на історичні традиції, набутий етносом досвід та наявний континуум природних умов” [6, 117].

Спираючись на величезний історико-етнографічний матеріал, Й. Гердер показав, що нація, національна культура топологічно пов’язані з природно-географічним середовищем. “Народи видозмінюються залежно від місця, часу та внутрішнього характеру... і нам стало ясно, наскільки різні, залежно від часу, місця і інших обставин, цілі всіх їх устремлінь” [4, 440–441]. Звідси бере початок специфічний і неповторний “дух народу”, сукупність звичок і манер, спосіб панування і поведінки, властивий кожному етносу, протистояння “ми” та “вони”. “Генетичний дух, характер народу – це взагалі річ разюча та дивна. Його не пояснити, неможливо і стерти його з обличчя Землі: він старий, як нація, старий, як ґрунт, на якому жив народ” [4, 314].

Символом культури українців, їхнім способом життя, безперечно, є землеробство. Вся життєдіяльність українця (праця, звичаї, відпочинок та ментальність) була нерозривно пов’язана з природними циклами та сільськогосподарським календарем. Саме звідси почалося становлення типових позитивних рис українського характеру: тонке відчуття гармонії природи, працелюбство, терплячість, м’який гумор, ліричність, відчуття господаря та певне усвідомлення самоцінності власної особистості, розвинуте почуття справедливості, безупинний пошук правди.

М. Грушевський у своїй праці “Історія України – Русі” [5] зауважував, що значне місце у формуванні української культури належить природному середовищу. Серед сучасників М. Грушевського панувала думка, що через рельєф, ґрунти, гідросферу і клімат здійснюється вплив на флору, а через неї – і на фауну; і через усі елементи ландшафту – на побут, культуру, сільськогосподарську, економічну та духовну діяльність людини. Отже, національна культура народу залежить від природного середовища, ландшафту, в якому живе нація.

В новітній час та під час панування тоталітарних режимів набула широкого розвитку позиція перетворення та завоювання природи. Але, як ми бачимо, українці – це взагалі землеробська нація, якій притаманне обережне ставлення до матінки-Землі, зачарування природою, тісний внутрішній духовний зв’язок українця-землероба з природою.

М. Костомаров у 1861 р. опублікував статтю “Две русские народности” [9], де зробив спробу порівняльного аналізу української та російської ментальності. На його думку, ця відмінність остаточно формується в XII ст. та полягає в тому, що:

1) серед росіян панує загальність (Бог і цар) над особистістю та окремою людиною, українець більше цінує окрему людину, ніж загаль;

2) росіяни нетерпимі до чужих вір, народів, звичаїв та мов, українці звикли з незапам’ятних часів не цуратися інших людей та їх звичаїв;

3) росіяни – народ “матеріальний”, українці прагнуть “одухотворити весь світ”;

4) росіянин мало любить природу, українець любить природу, тому й українська поезія невідривна від природи, вона оживляє її, робить учасницею радості й горя людської душі;

5) в суспільному житті у росіян ціле панує над одиницею, загальне над окремою людиною, яка пригнічена, цілком придавлена, українці цінують особисту свободу;

6) у росіян панує насильство (монархія), в українців – добровільна спілка, “федерація”.

При всій дискусивності точки зору М. Костомарова бажано відзначити, що автор таким чином підкреслює визначну роль природи в становленні української ментальності, вплив на неї розвитку природи, що є характерною рисою української нації.

Отже, **екофільність українського етносу**, як головна і невід’ємна риса його культури, орієнтує українця на дотримання законів природи, інтуїтивне проникнення в її сутність, спрямованість на внутрішній емоційно-почуттєвий світ людини, де панує не логіка рацію, а поклик палкого українського серця (кордологізм).

Як зазначає Н.Ковальчук, генетичний зв’язок “філософії серця” визначається українською національно-культурною традицією. При збереженні і розвитку біблійного розуміння концепції серця в українській літературі та філософії виникає особливий філософський напрямок – кордоцентризм. Він пов’язує ідею серця із вченням про центральне становище людини у світі. Філософія серця як архетип української культури при всій своїй пов’язаності з попередніми уявленнями кордоцентризму викристалізовується насамперед у контексті філософського антропоцентризму. Філософія серця розглядається не як автономне бачення, а як компонент більш широкого символічного погляду на світ.

Саме ці світоглядно-ціннісні бачення знаходять своє втілення в філософських концепціях М. Гоголя, П. Куліша, Г. Сковороди, Д. Чижевського, П. Юркевича. Розглянемо їх концепції більш детально.

Г. Сковорода писав що серце – це не тільки орган тіла, а й особлива реальність, яка перебуває поза людиною. Це те загальне, що об’єднує “всі серця”. Як форма спільності думок, прагнень та волі вона виявляє себе у спілкуванні, в процесі пізнання серце все утримує в собі. Як зазначає В. Шевченко, серце в системі поглядів Г. Сковороди виконує специфічну функцію. Це не тільки орган тіла, а особлива реальність, що перебуває поза людиною. Це те загальне, що об’єднує “всі серця”. Серце кожної людини пов’язане із “загальним серцем”, яке втілює “всесвітній розум” [17, 105]. Розвиваючи ідею “сродності праці”, Г. Сковорода стверджував, що “думка, або серце, є дух” [11, 55] і вона виступає як засіб пізнання свого неповторного, індивідуального – “сродного” життєвого шляху, а головним джерелом усіх людських бід він вважав “несродність”. “...Душа, не навчена насолоджуватися своїм становищем, хоч із життя переходить, проте всюди сумує й колотиться, бо носить всередині джерело прикрощів – розтлінне серце” [12, 315]. Людина має визначитись, чого вона хоче і до чого покликана. Таким чином, він розглядав людину не як “мислену” істоту (гносеологічний суб’єкт), а як специфічний рід духовно-сердечного буття, екзистенцію.

П. Куліш вважав, що “глибиною” “внутрішньої” людини, уособленням її таємного ества виступає *серце*, яке нерозривно пов’язане з рідним краєм, батьківщиною, Україною.

П. Юркевич, автор своєрідної філософської концепції – “філософії серця”, вважав, що “...розум може приписувати, веліти й, скажімо так, – командувати, але лише тоді, коли він має перед собою не мертве тіло, а живу й одушевлену людину й коли його приписи й накази виходять із натури цієї людини, а не накладаються їй як щось чуже, не споріднене: позаяк жодна істота у світі не доходить закономірній діяльності через спонуки, сторонні для неї” [268, 83]. Серце у нього стоїть вище людської душі та духу та є органом пізнання божественної правди, яка хоч і потребує осмислення розумом, оскільки становить центр людського життя, але є духовною суттю, якою живе світ. “Це первісна духовна суть має, за вченням слова Божого, своїм найближчим органом серце” [18, 97].

П. Юркевич вважав серце єдиним шляхом до справжнього пізнання. Можна отримувати різноманітні відомості про навколишній світ в цілому або про окремі його структури, але коли вони не “пройдуть” через серце, то ніколи не стануть правильними знаннями. Серце він вважав центром всього тілесного і духовного життя людини, найістотнішим органом і “місцем всіх сил, дій, рухів, бажань, почувань і думок людини з усіма її напрямками і відтінками” [18, 105]. Звертаючи увагу на те, що характерним для українського народу, однією з найтиповіших рис є “емоціоцентричність”, необхідно відзначити, що для українського народу завжди була властива “сердечність”.

Тобто розум виявляє загальне в діяльності людей, серце ж – основа неповторності та унікальності людської особистості, тільки в серці творяться ті явища й події історії, які принципово неможливо вивести із загальних законів.

Д. Чижевський так коментує цей момент: “Серце породжує лише ті явища душевного життя, які не можуть бути з’ясовані загальними закономірностями психіки. В ту сферу, що в ній панує загальна закономірність і правильність, серце *не втручається*. Воно лише розкриває себе в цій сфері, і то не разом, а помалу та раз від разу. В глибині серця завжди залишається джерело нового життя, нових рухів та стремлень, які не вміщуються у закінчені обмежені форми життя душі і роблять її придатною для вічності” [16, 151]. До ознак “українського характеру” Д. Чижевський відносить емоційність, індивідуалізм і психічну рухливість [16, 22].

Аналізуючи факти історичного матеріалу, академік П. Толочко підтверджує позицію В. Липинського, що етнокультурний розвиток у межах сучасної України характеризувався постійним впливом Сходу і Заходу. Далі, як зазначає вчений, на початку I тисячоліття ми мали справжню державу – Київську Русь. Це говорить не про те, що займана територія порубіжжя була причиною нашої драматичної історії, а про те, що наші пращури не завжди користувалися своїм геостатичним положенням. Треба зазначити, що щось подібне відбувається і сьогодні, тому складається враження, зазначає П. Толочко, що досвід історії пройшов повз нас, а фундаментальна істина, згідно з якою Україна одночасно належить Сходу і Заходу, в широкому розумінні цих понять так нами і не усвідомлена [15, 92].

Сучасний досвід людства засвідчує, як зазначає В. Табачковський, що збереження власної етнокультурної ідентичності нерідко вимагає зусиль ніяк не менших, ніж будь-який “світоперетворювальний проект” [13, 15]. Тому, щоб традиція кордологізму не була втрачена, у суспільстві має бути вироблене певне ставлення до неї. Між тим, на думку Г. Ващенко, міра і спосіб дотримування певних традицій можуть бути різними:

- народ може надто консервативно ставитись до своїх традицій, перетворюючи їх в непорушні святощі. Однак зазначена ситуація є характерною для примітивного суспільства, в якому мімесис спрямований у минуле, на старше покоління та мертвих предків. Тут, як вважає А. Тойнбі, панують традиція та звичай, пасивність, статичність [14, 256];

- народ, переважно в особі інтелігенції, може з презирством ставитись до свого минулого, нехтувати традиціями, намагаючись некритично переймати все від інших народів, не міркуючи над тим, що воно не відповідає інтересам і психології свого народу. Треба зазначити, що ця характеристика притаманна радянському періоду, який панував в Україні, де простежуються умови животіння українських традицій;

- нація може шанувати і зберігати свої традиції, але не зупинятись на них, а йти вперед, не замикаючись у вузькі рамки своєї традиційної культури, брати від інших народів їх кращі здобутки, органічно переробляючи їх відповідно до інтересів і психології свого народу. Це, на нашу думку є сприятливим шляхом, який забезпечує нормальний розвиток традицій. Проте, як зазначає Г. Ващенко, ставлення до традицій мусить бути саме критичним, а не скептичним, і тим більше не негативним [2, 102].

В. Кремень, зокрема зазначає, що “в умовах глобалізації не зменшується, не зникає, а навпаки – актуалізується завдання зміцнення внутрішньонаціональних, громадянських

зв'язків, патріотичного єднання нації, народу, а отже – вироблення відповідних почуттів у дитини” [10, 6].

Таким чином, ми бачимо, що для української нації кордоцентризм виступає головною рисою екологічної свідомості. Отже, належність до нації, до національних форм економічного, політичного, духовного життя ніколи не гарантована автоматично, в силу крові, яка в нас тече, або закладених у нас генів. Бути українцем по крові і українцем по культурі – різні речі. І не так уже й рідко, як свідчить історія, ті та інші вступали один з одним у непримиренний конфлікт. Кожен, хто живе в Україні, незалежно від національних, політичних, релігійних та інших вірувань, має навчитись любити і поважати український народ, серед якого він живе. Отже, ніщо одержане “само собою”, від природи чи долі, не може бути “вхідним квитком” у світ національного духу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бердяев М. Національність і людство / М. Бердяев. // Сучасність. – К., 1993. – № 1. – С. 154 – 157.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава: Ред. газ. “Полтавський вісник”, 1994. – 191 с.
3. Геллнер Э. Нации и национализм / Э. Геллнер. // Вопросы философии. – 1989. – №7. – С. 119–131.
4. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. – М.: Наука, 1977. – 703 с.
5. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – У 11 т. – Т. 6: Життя економічне, культурне, національне XIV – XVII віків. – К.: Наукова думка, 1995. – 680 с.
6. Кисельов М. М., Канак Ф. М. Національне буття серед екологічних реалій / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. – К.: Тандем, 2000. – 320 с.
7. Ковальчук Н. Д. Архетипи української культури / Н. Д. Ковальчук. // Totalloqu – XXI. – Вип. 7: Постнекласичні дослідження. – К.: ЦГО НАН України, 2002. – С. 326 – 335.
8. Корнієнко О. М. Формування національної визначеності / О. М. Корнієнко. // Формування духовного світу студента. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006. – С. 122–168.
9. Костомаров М. Две русские народности / М. Костомаров. – Київ-Ляйпціг [б. р.]. – 100 с.
10. Кремень В. Г. К обществу знаний – через совершенствование системы образования / В. Г. Кремень. // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Суми: ИТД “Университетская книга”, 2005. – С. 34 – 48.
11. Сковорода Г. Книжечка про читання Святого писма, названа жінка Лотова / Г. Сковорода. // Сковорода Г. Твори: У 2 т. – Т. 2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. – К.: АТ “Обереги”, 1994. – 480 с.
12. Сковорода Г. Тлумачення із Плутарха про тишу серця / Г. Сковорода // Сковорода Г. Твори: У 2 т. – Т. 1: Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. – К.: АТ “Обереги”, 1994. – 527 с.
13. Табачковський В. Гуманізм та проблема діалогу культур / В. Табачковський. // Філософська думка. – 2001. – № 1. – С. 6–25.
14. Тойнбі А. Дж. Цивілізація перед судом історії / А. Дж. Тойнбі. – М.: Прогресс; СПб.: Ювента, 1996. – 478 с.
15. Толочко П. Золотий міст між двома світами / П. Толочко. // Віче. – 1997. – № 1. – С. 86 – 92.
16. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К.: Дніпро, 1992. – 350 с.
17. Шевченко В. І. Концепція пізнання в українській філософії / В. І. Шевченко. – К.: Дніпро, 1993. – 340 с.

18. Юркевич П. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого / П. Юркевич. – К.: Вид-во гуманітарної літератури “Абрис”, 1993. – 416 с.